

TEMIDA
Jun 2012, str. 207-212
ISSN: 1450-6637

Anthony Pemberton

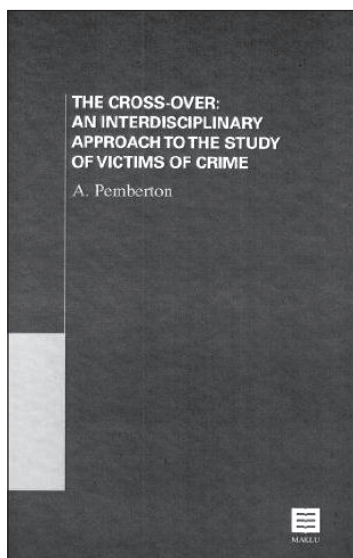
The Cross-Over: An interdisciplinary Approach to the Study of Victims of Crime

(Ukrštanje: Interdisciplinarni pristup proučavanju žrtava kriminaliteta)

Maklu-Uitgevers, Apeldoorn, Antwerpen, Portland, 2009, str. 236

Anthony Pemberton, vanredni profesor i istraživač Međunarodnog viktimološkog instituta Univerziteta u Tilburgu i stručni konsultant Evropske komisije, svoju je karijeru posvetio izučavanju žrtava različitih krivičnih dela, naročitu pažnju posvećujući njihovom položaju u krivičnom postupku. Ovaj stručnjak za prava žrtava, socijalnu psihologiju viktimizacije, restorativnu pravdu i viktimizaciju u političkom kontekstu i u ovoj knjizi koristi pristupe različitih disciplina (političkih nauka, socijalne i kliničke psihologije, kriminologije, pravne filozofije i krivičnog prava) oslanjajući se prvenstveno na teorijske koncepte, a nastojeći da čitaocima predstavi kompleksnost fenomena žrtve i procesa viktimizacije. Knjiga je zapravo doktorska teza autora, retrospektiva njegovog istraživačkog rada u Međunarodnom viktimološkom institutu Univerziteta u Tilburgu. Ona je kompilacija devet članaka, koji pokrivaju četiri osnovne teme, i bavi se (prvenstveno) odnosom žrtava i krivičnog pravnog sistema u čijim se okvirima razvija koncept restorativne pravde.

Prva tema se tiče viktimoloških podela i nastojanja da se premosti jaz između različitih disciplina koje zanima položaj žrtve u krivičnom pravnom sistemu. Svaka od njih preispituje problem viktimizacije i položaja žrtve u kri-

vičnom postupku isključivo sa svojih pozicija i svojih saznanja, zanemarujući dostignuća drugih. Tako su na jednoj strani krivično pravo i kriminologija, a na drugoj klinička i socijalna psihologija, duboko podeljeni. Autor se zalaže za prevazilaženje jaza između njih, insistirajući prvenstveno na uvažavanju i primeni psihološke perspektive u domenu rezervisanom za krivično pravo i sa njim povezane discipline. O uspešnosti ovog ukrštanja govori „terapeutska jurisprudencija” – disciplina koja se bavi izučavanjem uticaja pravnih procedura (npr. krivičnog postupka) na duševno (blago)stanje učesnika u njima, dok je drugi značajni pokazatelj primena pristupa restorativne pravde unutar krivičnogpravnog sistema. Autor ističe da prevazilaženje podela može imati dodatnu korist za učvršćivanje položaja viktimologije kao akademske discipline i njenog iskoraka izvan okvira kriminologije, jer kombinovanje kriminoloških teorija sa dostignućima iz oblasti psiholoških studija o žrtvama može podržati ideju o viktimologiji kao samostalnoj disciplini.

Pored ove teme (podela u viktimologiji), autor se bavi temom „esencijalizacije viktimizacije”. On je protiv esencijalizacije i stereotipa o žrtvama. Insistira na složenosti kriminaliteta kao pojave (ali i svakog krivičnog dela ponaosob), te tako i na različitim kategorijama žrtava. Ne sme se zanemariti činjenica da žrtve imaju različite (psihološke) karakteristike, potrebe i reakcije na viktimizaciju. Ovu različitost moraju poštovati i svi ka žrtvi orijentisani pristupi u okviru krivičnogpravnog sistema. Autor dovodi u pitanje i sam pojam žrtve, jer žrtva kao takva, kao jednoznačan pojam ne postoji, pošto različita krivična dela stvaraju različite žrtve, a ni žrtve istih ili sličnih dela nemaju ista iskustva, reakcije niti potebe. Sagledavanje individualnih razlika u viktimološkim istraživanjima je, po autoru, od velike važnosti. On vešto upoređuje potrebe i reakcije žrtava kriminaliteta sa onima koje imaju žrtve prirodnih katastrofa ili drugih događaja, još jednom negirajući uniformnost pojma žrtve (kriminaliteta) i ističući značaj poštovanja različitosti na individualnom nivou.

Sledeća važna tema jeste „emocionalna osnova krivičnog prava” za koju se vezuju različita osećanja, a naročito osećanja straha i ljutnje (pri čemu se obe emocije mogu povezati i sa osnovnim ciljevima krivičnogpravnog sistema, naročito retribucijom i kontrolom ponašanja učinioca). Autor posebnu pažnju posvećuje osećanju ljutnje, koje se može vezati za potrebu za osvetom i odmazdom, ali i za proces opraštanja, te se bavi problemom prevazilaženja osećanja ljutnje u sučeljavanju ove dve težnje. Prema autoru, iz perspektive žrtava, krivičnogpravnog sistema može poslužiti redukciji osećanja koja opterećuju žrtvu.

Poslednja tema kojom se autor bavi jeste realistička perspektiva u sagledavanju položaja žrtava u okvirima krivičnog sistema. Prvi „realitet“ se odnosi na konflikt potreba (naročito između učinioca i žrtve, ali i između samih žrtava), drugi na domete restorativne pravde i velika očekivanja od nje, dok se treći tiče ljudske prirode, a u vezi sa odnosom drugih prema žrtvama (okrivljavanje umesto podrške) i žrtava prema drugima (projektovanje besa i ljutnje na one koji su „slični“ ili bliski učiniocu).

Iako su pomenute teme ono što povezuje devet članaka, svaki od njih predstavlja zanimljivo štivo za čitaoca, nudeći interesantna zapažanja, korisne informacije o viktimološkim dimenzijama stranih krivičnih sistema (naročito holandskog) i brojnim teorijama, te originalne ideje, zapažanja i zaključke autora.

Tako je u prvom članku „Kontroverzna priroda učešća žrtve u krivičnom postupku: terapijska svojstva iskaza žrtve o posledicama krivičnog dela“ predstavljen institut iskaza žrtve o posledicama krivičnog dela (fizičkim, emocionalnim, finansijskim), odnosno o uticaju koje je delo imalo na nju. Reč je o mogućnosti da žrtva u krivičnom postupku izloži svoj pogled na krivično delo, odnosno da govori o svom iskustvu viktimizacije. Autor se bavi terapijskim efektima ovakvih iskaza (sa aspekta redukcije osećanja ljutnje i anksioznosti) i suprotstavlja se onima koji smatraju da u krivičnom postupku nema mesta unošenju terapijskih metoda, jer se radi o, za krivičnopravne principe, „stranom telu,“ kao i da su ovakvi iskazi, odnosno njihova „upotreba“ upravljani protiv prava okrivljenog. Zanimljivo je isticanje argumenta da se ciljevi iskaza žrtava upravo slažu sa ciljevima krivičnog sistema, a to su kažnjavanje i kontrola ponašanja. Ljutnja i anksioznost žrtve su upravo u saglasju sa ovim ciljevima, dok svedočenje o posledicama dela može imati korisne terapijske efekte u smislu redukovanja ovih osećanja kod žrtve.

Članak pod nazivom „Uzimanje žrtve za ozbiljno u konceptu restorativne pravde“ daje kritički osvrt na koncept restorativne pravde koji se definiše a priori kao „ka žrtvama orijentisan“ koncept, dok se zanemaruju i na adekvatan način ne evaluiraju iskustva žrtava u njegovim okvirima. U ovom radu, a u vezi sa konceptom restorativne pravde i iskustvima žrtava, autor analizira teorije koje se bave ljutnjom i anksioznošću (naročito posttraumatskim stresnim poremećajem), dvema uobičajenim reakcijama žrtava na krivično delo, te efektima koje socio-psihološka dinamika, koju nosi susret sa učiniocem (u okvirima pristupa restorativne pravde), može imati na žrtvu u vezi s pomenutim osećanjima i to, kako dobrim, terapijskim, tako i negativnim. Autor

ponovo ukazuje na značaj prepoznavanja i poštovanja različitosti žrtava i njihovih reakcija i potreba u vezi sa viktimizacijom i protivi se generalnim, paušalnim ocenama o dobrobiti i korisnosti restorativne pravde kada su u pitanju žrtve (ističući da u nekim slučajevima/programima koristi ima samo učinilac).

Sledeći članak predstavlja produblјivanje teme o iskustvima žrtava u okvirima koncepta restorativne pravde (naslov je „Evaluiranje iskustava žrtava u okvirima koncepta restorativne pravde“), a dominira polemika sa teorijskim postavkama i rezultatima istraživanja koje brane Strang i Sherman. Kao najvažnije pitanje iskustava žrtava (na čijem razlikovanju i ovde insistira) postavljeno je pitanje „emocionalne restauracije“ žrtava, sa akcentom na ljutnji i anksioznosti. Ističe se značaj (različitosti) psiholoških karakteristika i ličnosti žrtava, iskustava koje su žrtve imale posle viktimizacije (pored težine, karakteristika dela i učinioca) kod utvrđivanja njihovih reakcija, potreba i očekivanja, te je nemoguće (i pogrešno) zaključiti da će koncept restorativne pravde biti uvek bolji od krivičnogpravnog.

Četvrti članak „Holandski model susreta žrtve i učinioca: teorijsko istraživanje“ posvećen je programu restorativne pravde koji potencira „viktimocentričan“ pristup, primenjuje se kod teških krivičnih dela i predstavlja krivičnom postupku komplementarnu proceduru (može se izvesti pre, za vreme ili posle krivičnog postupka). Autor govori o terapeutizaciji koncepta restorativne pravde i emotivnom oporavku žrtava kao važnom cilju, ne samo u slučaju žrtava sa kliničkom dijagnozom, već svih koje osećaju strah i/ili ljutnju, a koji se može postići i u okviru krivičnog postupka i to merama koje nisu terapeutske (kao što je iskaz žrtve o posledicama dela). On razvija dalje terapeutske perspektive krivičnog postupka, kao što je kanalsanje osvetoljubivosti koje se postiže putem pravičnog postupka (prema iskustvu žrtve), što pokazuje srodnost dva koncepta po pitanju ostvarenja terapeutskih ciljeva. On govori i o vezi dve osnovne karakteristike koje odlikuju „suprotstavljene“ koncepte: retribuciji i oprostaju. Za lakša krivična dela programi restorativne pravde (reparacija i kompenzacija) mogu biti dovoljni, dok je za teška dela neophodna i retributivna komponenta, koja može uticati na žrtvu da oprost učiniocu. Kada govori o značaju oprostaja učiniocu od strane žrtve, autor ukazuje na nužnost izbegavanja „iznuđivanja“ izvinjenja od učinioca, jer je neophodno da žrtva prepozna izvinjenje kao iskreno, a ne instrumentalno.

U petom članku Pemberton polemische sa autorima (Deams, Kaptein, Walgrave) koji su kritikovali njegove ideje. U nastojanju da odbrani svoje stavove, on iznosi i najvažnija promišljanja pomenutih protivnika koja čitaocima mogu

biti veoma zanimljiva: o nastojanjima da se terapijskim svojstvima kaznene politike opravda njena strogost i/ili da se umanjuje korpus prava okrivljenog, o zloupotrebi prava žrtava u populističkoj retorici i kriminalnoj politici; o potrebi za „civilizacijom“ krivičnog prava (u smislu da retributivnu dimenziju krivičnog prava ne treba da ispunjava kažnjavanje nego naknada štete); o punitivnom i restorativnom „apriorizmu.“

Poseban rad je posvećen odnosu koncepta restorativne pravde i partnerskog nasilja. Autor ukazuje na ograničene domete u primeni programa restorativne pravde u slučajevima partnerskog nasilja, ali, za razliku od nekih autora/ki (feminističke orijentacije), ne smatra da je nemoguća primena ovakvog pristupa. On dovodi u pitanje homogenost slučajeva partnerskog nasilja, zalažući se za podjelu na slučajeve „partnerskog terorizma“ i situacionog nasilja. Situaciono partnersko nasilje karakteriše nepostojanje jasne podele uloga nasilnika (muškarca) i žrtve (žene), ne odlikuje ga kontekst prinude i kontrole, te je moguća i delotvorna primena programa restorativne pravde (naročito radi redukcije ljutnje).

Sedmi članak se bavi viktimološkim aspektima globalnog terorizma ističući da viktimološke reakcije na terorističke napade koje je izvela Al Qaeda imaju važnu ulogu u njenoj strategiji i organizaciji. On se usredsređuje na indirektnu žrtvu koje odlikuje osećanje ljutnje (ne nužno i straha) koje diskriminišu sugrađane muslimane, jer ih povezuju sa organizacijom koja je izvršila napad. Redukcija ljutnje kod indirektnih žrtava je od izuzetnog značaja, jer diskriminacija / viktimizacija muslimana može dovesti do novog kruga nasilja, odnosno odmazde čiji će nosioci biti oni – žrtve indirektnih žrtava.

Pokreti koji se bore za prava žrtava i mogući načini manipulacije žrtvama u njihovim okvirima su tema prethodnog eseja. Autor predstavlja različite pokrete koji se bave zaštitom interesa žrtava ne vodeći računa o različitosti njihovih potreba, odnosno naglašavajući određeni tip potrebe: 1) grupe koje zastupaju prava žrtava i insistiraju na retribuciji, aktivnom učešću žrtve u krivičnom postupku i uticaju na sankcionisanje učinioca (što je karakteristično za SAD); 2) pokreti koji se bave nasiljem nad ženama insistiraju na bezbednosti žrtve, dok je kažnjavanje učinioca kompleksna tema (učešće žrtve u postupku se sagledava isključivo sa aspekta korisnosti i dobrobiti za žrtvu); 3) zagovornici koncepta restorativne pravde vide učešće žrtve u postupku kao vrednost, koja će omogućiti žrtvi kompenzaciju i pomirenje sa učiniocem; 4) mreža organizacija koje se bave pružanjem pomoći i podrške žrtvama u Evropi (Victim Support Europe) prednost daje različitim uslugama koje obez-

beđuju žrtvama pomoć i podršku (a ne samim pravima žrtve i njenom učešću u postupku). Interesantno je izlaganje o političkoj manipulaciji žrtvama u okvirima postojećih pokreta: prvi koriste žrtve za opravdanje oštre kaznene politike, drugi za dobrobit učinioca, treći ih iskorišćavaju u službi feminizma, a četvrti u službi krivičnog sistema.

Poslednji članak je posvećen preispitivanju viktimologije „pravednog sveta“ i teorijskih koncepata koje je postavio M. Lerner, a koji predstavljaju značajno teorijsko objašnjenje za fenomen okrivljavanja žrtve (jednostavno: dobre stvari se dešavaju dobrima, loši zaslužuju loše). Autor dovodi u vezu pomenutu teoriju sa učenjem o idealnoj žrtvi (čiji je tvorac N. Christie) i etiketiranju žrtve (Van Dijk), koristeći se i rezultatima relevantnih viktimoloških istraživanja. On ističe pesimističku prognozu po pitanju efekata verovanja u pravdu i pravednost što se tiče zadovoljenja pravde sa aspekata žrtve i kompenzacije kao prioriteta. Osnovna ljudska reakcija na zločin jeste kažnjavanje i kontrola ponašanja učinioca (a ne kompenzacija), dok se samoj žrtvi prebacuje zbog osvetoljubivosti. Autor zaključuje da je iluzija povezana sa verovanjem u pravdu svojstvena ljudskoj prirodi, ali i da je od ključnog značaja za razvoj viktimologije.

Na kraju knjige je „Epilog: zaključci i smernice za budućnost“ u kome autor daje osvrt na teme koje povezuju predstavljene članke, još jednom ističući najvažnija pitanja i nudeći smernice za njihovo rešavanje, tačnije za nova istraživanja sa širim vidicima, uz uvažavanje različitih teorijskih koncepata i na prvi pogled nesrodnih naučnih disciplina.

Obilje teorijskih postulata koje autor koristi za podupiranje svoje argumentacije ili sa kojima polemize, originalne ideje i ukrštanja različitih pristupa čine ovu knjigu veoma korisnom za sve one koji se bave viktimologijom, dok je jednostavnost jezika i stila preporučuju i onima koji tek razvijaju zanimanje za ovu disciplinu.

SLADANA JOVANOVIĆ